

INSTITUT ZA EKONOMSKA ISTRAŽIVANJA

Dr Bogdan Ilić

**Zakon vrednosti
u uslovima
ekonomske integracije
socijalističkih zemalja**

SAVREMENA ADMINISTRACIJA

Dr BOGDAN ILIĆ

ZAKON VREDNOSTI U USLOVIMA EKONOMSKE INTEGRACIJE SOCIJALISTIČKIH ZEMALJA

»SAVREMENA ADMINISTRACIJA«
i
INSTITUT ZA EKONOMSKA ISTRAŽIVANJA
BEOGRAD
1977.

Dr БОГДАН ИЛИЧ

ЗАКОН СТОИМОСТИ В УСЛОВИЯХ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ
СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ СТРАН

Dr BOGDAN ILICH

THE LAW OF VALUE UNDER THE CONDITIONS OF THE SOCIALISTIC COUNTRIES ECONOMIC INTEGRATION

Izdavanje ovog rada pomogla je Zajednica za naučni rad SR Srbije

Knjiga je rađena u okviru naučnoistraživačkog programa Instituta za ekonomska istraživanja.

Izdaje:

»SAVREMENA ADMINISTRACIJA«

izdavačko-štamarsko preduzeće

OOOR »SAVREMENA KNJIGA«

Beograd, Knez Mihailova 6/V

Telefoni:

Redakcija: 624-096 i 623-287

Prodaja: 648-567 i 647-436

Tekući račun: 60816-601-1403

Pošt. fak: 479

i

INSTITUT ZA EKONOMSKA ISTRAŽIVANJA

pri Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Beogradu

Beograd, Kamenička 6/VI

Telefon: 627-767; Poštanski fak 767

Za Institut za ekonomska istraživanja:

Dr BRANISLAV ŠOŠKIĆ, glavni i odgovorni urednik

Za »Savremenu administraciju«:

mr MILUTIN SRDIĆ, direktor-glavni urednik

RADOJICA VUČICEVIĆ, odgovorni urednik

VUKAŠIN OGNJENOVIĆ, teh. ured.

TIRAŽ: 1000 primeraka

Stampa: »Savremena administracija«, OOOR »Branko Đonović«, Crnotravska 7—9, Beograd

»Svaka nacija treba i može da uči od druge. Čak i kad neko društvo uspe da pronade putanju prirodnih zakona svoga kretanja — a krajnji cilj ovoga dela i jeste da razotkrije zakon ekonomskog razvitka modernog društva — ne može ono niti preskočiti, niti naredbama izostaviti faze prirodnog razvitka. Ali porođajne bolove može i da skрати i da ublaži«.

Karl Marks,

Predgovor prvom izdanju I toma »Kapitala«, Izd. »Kultura«, Beograd 1947. god., str. XLVI.

»Znači dakle da onaj, ko hoće da se u društvu proizvođača koji proizvode i razmenjuju robu, određivanje vrednosti radnim vremenom vrši na taj način što bi konkurenciji bilo zabranjeno da to određivanje vrednosti vrši pritiskom na cene, tim jednim načinom na koji se ono uopšte i može vršiti usvojio uobičajeno utopističko neobaziranje na ekonomske zakone«.

Fridrih Engels,

Predgovor »Bedi filozofije«, izd. »Kultura«, Beograd, 1946., str. 18.

»Robna proizvodnja je sistem društvenih odnosa u kome pojedini proizvođači stvaraju najrazličitije proizvode (društvena podela rada), a svi se ti proizvodi izjednačuju među sobom pri razmeni. Prema tome, to što je zajedničko u svima vrstama roba, nije konkretni rad neke određene grane proizvodnje, nije rad određene vrste, već apstraktni ljudski rad, ljudski rad uopšte«.

V. I. Lenjin,

Predgovor Prvom tomu »Kapitala«, izd. »Kultura«, Beograd, 1947., str. XX.

»Korišćenje zakona vrednosti u toku rukovođenja planskom narodnom privredom dobiva naročito važan značaj u savremenim uslovima. Mi smo do sada mnogo diskutovali o neophodnosti robne proizvodnje i zakona vrednosti u socijalizmu, i nismo obraćali dovoljno pažnje problemima korišćenja zakona vrednosti« ...

»U teoriji, kao i u praksi, neophodno je da se u centar pažnje postavi pitanje materijalnog stimulisanja, sa maksimalnim korišćenjem ekonomskih karika, zasnovanih na korišćenju zakona vrednosti«.

K. V. Ostrovitjanov,

»Robna proizvodnja i njeno korišćenje u narodnoj privredi SSSR«, u zborniku: Zakon stoisnosti i evo ispoljzovanie v narodnom hozjajstve SSSR, Moskva, 1959., str. 22. i 23.

PREDGOVOR

Rad je pisan na osnovu teorijsko-metodološkog (tj. jednog) dela moje doktorske disertacije koju sam odbranio na Ekonomskom fakultetu u Beogradu 1973. godine, pred Komisijom u sastavu:

Dr Žarko Bulajić, red. prof.

Dr Ljubiša Adamović, red. prof.

Dr Tihomir Vlaškalić, red. prof.

Knjiga je, međutim, u odnosu na pomenuti rad znatno izmenjena, tj. dopunjena (sadržinski i strukturalno), korigovana i aktualizirana. Uneti su neki potpuno novi delovi, dok su drugi korigovani ili sasvim izostavljeni. Delo je rezultat mog višegodišnjeg bavljenja ovim pitanjima. Pisano je kako na bazi priloženog spiska literature, tako i na bazi češćeg odlaska u pomenute zemlje, učešća na nekim savetovanjima ekonomista ovih zemalja, posete institucijama i organima ove integracije, na bazi materijala naših državnih i drugih organa, na bazi sopstvene procene i ocene procesa i odnosa u socijalističkim zemljama i sl.

Predmet razmatranja je veoma složena i kontroverzna problematika o kojoj postoje dosta različita mišljenja, stavovi i ocene. S obzirom na kompleksnost, kontroverznost i osetljivost pitanja koja su predmet našeg razmatranja u ovom radu, obim rada je morao biti veći iz sledećih razloga:

Prvo, trebalo je rasvetliti pitanje ekonomskog razvoja u posleratnom periodu uopšte, tj. pitanje uzroka, ciljeva i karakteristika nastanka i razvoja ekonomskih integracija uopšte;

Drugo, analizirati opšte i specifične crte ekonomske integracije socijalističkih zemalja;

Treće, objasniti osnovna shvatanja, oblike i forme delovanja zakona vrednosti u uslovima socijalističkih odnosa proizvodnje i socijalističke (robne) privrede.

Četvrto, komparativnim metodom analizirati karakteristike nekih osnovnih elemenata socijalističke privrede u zemljama SEV-a i SFRJ, tj. pokazati evoluciju, sličnost i razlike u sadašnjem i neposredno budućem razvoju i objasniti mogućnosti, prednosti i nedostatke razvoja socijalističkih zemalja na postojećim osnovama.

Osetljivost problematike kojom se ovde bavimo zahtevala je obimno konsultovanje literature i drugih pisanih dokumenata, kao i neposredne konsultacije i razmenu mišljenja sa mnogim stručnjacima u socijalističkim zemljama o ovim pitanjima.

Verodostojnost naših stavova i konstatacija zahtevala je opširnije citiranje mnogih autora. Sve je to dovelo do toga da rad ima veći obim nego što smo želeli i predviđali. Međutim, navedeni razlozi su uticali da upravo ostavimo na ovom obimu. Neki stavovi su naročito zahtevali da budu posebno apostrofirani, na drugi način kazani ili u drugoj varijanti ponovljeni.

Ukoliko knjiga naiđe na širi prijem čitalačke publike, bićemo zahvalni za sve dobronamerne primedbe i sugestije za budući rad na ovim pitanjima.

AUTOR

S A D R Ź A J

	Strana
U V O D	3
 GLAVA I	
INTEGRACIONI PROCESI U SAVREMENOJ SVETSKOJ EKONOMIJI . .	7
1. Uzroci nastanka regionalnih integracija u savremenom svetu . . .	7
2. Teorijsko razmatranje regionalnih integracija	12
3. Ekonomski efekti regionalnih integracija u svetu (Vajner-Midrova teorija)	18
 GLAVA II	
KONSTITUISANJE I RAZVOJ INTEGRACIJE PRIVREDA ISTOČNO-EVROPSKIH SOCIJALISTIČKIH ZEMALJA	22
1. Formiranje ekonomske integracije socijalističkih zemalja — Saveta za uzajamnu ekonomsku pomoć (SEV)	22
2. Sadržina rada ekonomske integracije socijalističkih zemalja . . .	24
3. Principi i ciljevi ekonomske integracije socijalističkih zemalja (SEV-a)	24
4. Razvojne etape ekonomske integracije socijalističkih zemalja (SEV-a)	27
4.1. Počeci saradnje na formalnim (pravno-dogovorenim) osnovama (1949—1954)	27
4.2. Period oživljavanja i jačanja SEV-a (1954—1964)	30
4.3. Razvoj od 1964. do 1971. godine (privredne reforme)	38
4.3.1. Motivi, ciljevi i osnovne karakteristike privrednih reformi u socijalističkim zemljama	38
4.3.2. Dosadašnji rezultati i dalje tendencije u reformisanju (privreda) socijalističkih zemalja	51
4.4. Razvoj od 1971. godine (Kompleksni program)	51
4.4.1. Nove tendencije u razvoju integracije socijalističkih zemalja	56
4.4.2. Kompleksni program daljeg produbljivanja, usavršavanja i razvoja socijalističke ekonomske integracije zemalja, članica SEV-a	58
 GLAVA III	
OSNOVNI PROBLEMI SARADNJE I RAZVOJA INTEGRACIJE SOCIJALISTIČKIH ZEMALJA I AFIRMACIJA ZAKONA VREDNOSTI	64
1. Koordinacija privrednih planova (osnovne postavke i problemi) . .	64
1.1. Koordinacija privrednih planova i Kompleksni program	70
2. Ekonomski odnosi u SEV-u	72

3. Problemi formiranja cena u SEV-u	78
3.1. Osnovne postavke problema	78
3.2. Razvoj sistema i politike spoljnotrgovinskih cena socijalističkih zemalja	81
3.3. Efekti sadašnjih cena u ekonomskim odnosima socijalističkih zemalja	83
3.4. Aktuelni problemi formiranja cena u socijalističkim zemljama i dalje tendencije	88
3.5. Neka teorijsko-metodološka pitanja formiranja cena u socijalističkim zemljama	94
4. Monetarna pitanja razvoja socijalističkih zemalja	100
4.1. Problemi kursa nacionalnih valuta	100
4.2. Razvoj valutno-finansijskog sistema ekonomske integracije socijalističkih zemalja	105
4.3. Pitanje konvertibilnosti valuta socijalističkih zemalja	108
5. Oblici i institucionalne forme valutno-finansijskog razvoja socijalističkih zemalja-članica SEV	117
5.1. Oblici ekonomsko-finansijske saradnje socijalističkih zemalja-članica SEV-a	117
a) Finansijska saradnja zemalja članica SEV-a na bilateralnoj osnovi do 1964. godine (dvostrani sistem obračuna)	118
b) Finansijska saradnja članica SEV-a na multilateralnoj osnovi od 1964. godine (mnogostrani sistem obračuna)	120
5.2. Međunarodne finansijske institucije SEV-a (Međunarodna banka za ekonomsku saradnju i Međunarodna investiciona banka)	124
a) Međunarodna banka za ekonomsku saradnju (MBES)	124
b) Međunarodna investiciona banka (MIB)	133

GLAVA IV

OTVORENOST SEV-a PREMA TREĆIM ZEMLJAMA I MOGUĆNOST SARADNJE SFRJ SA SEV-om	139
1. Mogućnost i perspektive saradnje trećih zemalja sa SEV-om	139
2. Perspektive razvoja ekonomske integracije socijalističkih zemalja	143
3. Status SFRJ Jugoslavije u SEV-u	149
4. Različiti modeli (putevi) socijalističkog razvoja članica SEV-a i Jugoslavije i njihov uticaj na međusobnu saradnju	152
a) Razvoj ekonomskog sistema socijalističkih zemalja do 1950. godine	152
b) Razvoj ekonomskog sistema u socijalističkim zemljama posle 1950. godine	155
5. Odnos prema tržištu i planu u socijalističkim zemljama	163
5.1. Osnovne postavke problema	163
5.2. Neka teorijska shvatanja i praktična verifikacija odnosa tržišta i plana u socijalizmu	167
6. Politički odnosi	170
6.1. Socijalistički internacionalizam i nacionalni suverenitet	170
6.2. Politička motivacija Ekonomske saradnje	175
7. Orijentacija na saradnju baziranu na ekonomskim interesima uzajamnoj ekonomskoj korisnosti	177
ZAKLJUČNA RAZMATRANJA	179
LITERATURA	185

**ZAKON VREDNOSTI
U USLOVIMA EKONOMSKE INTEGRACIJE
SOCIJALISTIČKIH ZEMALJA**

U V O D

Regionalne ekonomske integracije nacionalnih privreda postaju dominantna karakteristika svetske privrede 50-tih godina ovog stoleća. Svetski ratovi, posleratna situacija hladnog rata, ekonomski poremećaji i recesije, neravnomeran stepen ekonomske razvijenosti i sl., izazvali su i izazivaju velike ekonomske i političke poremećaje nacionalnih ekonomija i svetske ekonomije u celini, izmene u kretanju robe, kapitala i radne snage. Liberalizam XIX veka i na njemu zasnovan automatizam pravila zlatnog važenja, jedinstvenog svetskog tržišta, konvertibilnosti valuta i spoljne ravnoteže ne odgovara privrednom razvoju u navedenom periodu. U XX stoleću dolazi do kvalitativne izmene teorije slobodne spoljne trgovine i automatizma pravila zlatnog važenja i njihove metamorfoze u teoriju ekonomske integracije.

Proces ekonomskog integrisanja manjeg ili većeg broja nacionalnih ekonomija u savremenom svetu nije ni autonoman ni pravilinijski. On je u izvesnom smislu rezultanta tendencija ka integraciji i dezintegraciji svetske privrede, ukupan rezultat razvoja veoma protivurečnih društvenih odnosa, te delovanja ekonomskih i političkih faktora i različitih interesa u rešavanju ekonomskih i drugih problema u savremenoj epohi razvoja.¹⁾ Jačaju tendencije proizvodnog, trgovinskog i finansijskog povezivanja među zemljama, ali istovremeno i tendencije podvajanja, autarhizma i zatvorenog regionalizma (regionalnog autarhizma)²⁾.

Svet se polarizovao po raznim osnovama i na razne načine. Osnovu ove polarizacije čine kapitalističke zemlje, socijalističke zemlje i zemlje u razvoju. U okviru njih i između njih postoje različite ekonomske, vojno-političke i druge organizacije, grupacije, regioni i slično.

Nivo razvoja materijalnih proizvodnih snaga onemogućava i odbacuje autarhiju kao pravac dalje privrednog razvoja, zbog čega danas i nemamo gotovo ni jedne zemlje koja bi se opredelila za takav način privređivanja (politička otvaranja NR Kine prema svetu i sveta prema NR Kini, otvaranje članica SEV-a i kontakti sa EEZ i slično, predstavljaju najilustrativniji primer za potvrdu naše teze). Permanentno uključivanje u svetsku privredu i međunarod-

¹⁾ Videti: Vladimir Dragomanović, O nekim tendencijama u svjetskom ekonomskom razvoju, »Međunarodni problemi«, br. 4, Beograd, 1966., str. 35. i 36.

²⁾ Na primer, ilustrujući dimenzije agrarnog protekcionizma, jedan brazilski ekonomista je izračunao da sedam zapadnih industrijskih zemalja, članica EEZ-a, daju više sredstava za zaštitu svoje poljoprivredne proizvodnje nego sve zapadne zemlje za svoj ukupan uvoz poljoprivrednih proizvoda iz svih nerazvijenih zemalja. »Neue Züricher Zeitung«, od 5. IX 1966., str. 3.

nu podelu rada postalo je preduslov daljeg uspešnog privrednog i društvenog razvoja svih zemalja sveta. Savremeni društveno-ekonomski sistemi, sve zemlje, našle su se u situaciji da pronalaze najadekvatniji način da razvitak proizvodnih snaga oslobode ograničavajućih faktora, ako žele — a to moraju — da razvijaju ekonomske potencijale svoga društva. Iako je svako društvo u tome unapred ograničeno okvirom postojećih društvenih odnosa, pritisak materijalnih proizvodnih snaga može, i mora ga, pre ili kasnije, prisiliti da menja te okvire i otvori put progresu.³⁾

Danas je u svetu takva situacija da ne postoji mogućnost nesmetanog uključivanja u međunarodnu podelu rada na bazi komparativnih ili drugih prednosti i sl., jer postoje različite regionalne integracije sa različitim zaštitnim barijerama, diskriminacijom i sl. Većina zemalja, a to, pre svega, važi za zemlje van postojećih integracija, kakva je i Jugoslavija, našla se na određenoj raskrsnici: narasle materijalne proizvodne snage imperativno nalažu uključivanje u međunarodnu podelu rada radi ekonomičnijeg korišćenja domaćih proizvodnih resursa, maksimizacije ekonomskog poslovanja i povećanja standarda stanovništva, a tome danas stoje na putu velike barijere već postojećih, manje-više zatvorenih regiona i nestabilna ekonomska i politička situacija u svetu. Pred zemlje se danas postavlja problem: kako izvršiti uklanjanje barijera u međunarodnoj ekonomskoj saradnji, a da se istovremeno minimiziraju poremećaji društvenog kapitala i privrednih kretanja. U vezi sa daljim privrednim razvojem, kao osnovno pitanje se postavlja: da li će se nastaviti sa jačanjem postojećih i stvaranjem novih ekonomskih integracija, ili će ubrzani razvoj materijalnih proizvodnih snaga i delovanje ekonomskih zakona robne privrede prevazići regionalne ekonomske integracije i voditi razvoju svetske privrede kao celine, svetskog tržišta i međunarodne podele rada, na bazi određene specijalizacije? To je i prvo od pitanja koje je privuklo našu pažnju i koje će biti jedno od predmeta razmatranja u ovom radu.

Integracija socijalističkih zemalja istočne Evrope (Savet za uzajamnu ekonomsku pomoć) ima u mnogo čemu specifične odlike, a i značaj za jugoslovensku ekonomsku teoriju i privrednu praksu, u odnosu na ostale, danas postojeće, ekonomske integracije. Ona obuhvata zemlje koje su krenule putem izgradnje novih, socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa. Na ovom putu razvoja od Oktobarske socijalističke revolucije, 1917. godine, pa sve do kraja drugog svetskog rata, nalazila se samo jedna jedina zemlja u svetu — SSSR, koji je zbog mnogo čega morao imati, i imao, specifične forme svog privrednog, odnosno društvenog razvoja u celini. Kada su posle drugog svetskog rata zemlje istočne Evrope i Jugoslavija krenule putem izgradnje i razvoja socijalističkog društveno-ekonomskog sistema, u svemu su se ne samo ugledale na SSSR, već su prosto kopirale njegove forme ekonomske i političke delatnosti na svom tlu. Dosta vremena je prošlo dok se afirmisalo shvatanje da su putevi socijalističkog razvoja unekoliko različiti, specifični, jer su različite polazne materijalne i društvene osnove, potencijalne mogućnosti, istorijske navike i shvatanja, tradicija, itd. Današnji ekonomski razvoj pojedinih socijalističkih zemalja uglavnom se odvija u traženju i trasiranju sopstvenih, nacionalnih puteva privredne izgradnje (naravno uz uvažavanje svog pređenog puta i iskustva drugih) i u jačanju materijalne osnove socijalističkog društveno-ekonomskog sistema i njegovog daljeg uspešnog razvoja.

³⁾ Videti: Vladimir Dragomanović, O nekim tendencijama . . . , cit. rad., str. 36.

Najkarakterističnija crta dosadašnjeg socijalističkog razvoja u svim zemljama koje su krenule tim putem bilo je negiranje robne proizvodnje i njenih zakonitosti u socijalističkoj privredi.⁴⁾ Polazilo se od toga, da pri razvoju novog, socijalističkog društvenog uređenja mora i sve ostalo biti sa svim novo, potpuno različito od prethodnog, »anarhičnog« kapitalističkog razvitka, i slično. Pri tome se zaboravljalo na poznatu i proverenu misao klasičnog marksizma da se svako novo društvo rađa u krilu starog društva i da svako novo društvo nosi u sebi ostatke (pečat) starog društva. To je još više karakteristično za prelazni period, kakav je socijalizam.

U takvim uslovima smatralo se da su roba i zakon vrednosti ostatak kapitalističke prošlosti, da su zakonitosti robne proizvodnje samo svojstvene »anarhičnom kapitalističkom razvitku«,⁵⁾ a nikako »planskom socijalističkom razvoju«. Plan je proglašen zakonom socijalističkog razvoja. Ovakvo stanovište, shvatanje i praktični koraci u tom pravcu prouzrokovali su, i još uvek prouzrokuju, određene negativne efekte i sporiji privredni rast, a posebno društveni razvoj. Polazimo od toga da, ukoliko se budu brže, bolje i jasnije sagledavale savremene metode ekonomske politike i privrednog razvoja (modernizacija i »ekonomizacija« proizvodnje, brže uklapanje u svetsku privredu i svetsko tržište na bazi dinamički shvaćenih komparativnih i drugih prednosti, spoznaja i korišćenje ekonomskih zakonitosti pre svega zakona vrednosti i sl.) i ukoliko se budu koristile u razvoju socijalističkog sistema, utoliko će socijalistički društveni odnosi jačati i brže se razvijati. Ovo je danas preokupacija ekonomista svih socijalističkih zemalja, uključujući i jugoslovenske. Tome se posvećuju mnoga ekonomska savetovanja, pišu mnogobrojni članci i studije, vode mnoge naučne a i političke rasprave, itd. To je drugo područje našeg interesovanja. U njemu će se razmatrati uzroci integracije socijalističkih zemalja, faze razvoja i evolucija shvatanja zakona vrednosti, problemi i perspektive daljeg razvoja i saradnje i sl.

Čini nam se da je za jugoslovensku ekonomsku nauku i privrednu praksu od posebnog značaja ovo područje istraživanja, zbog toga što su članice SEV-a naš veoma značajan ekonomski partner — jedna trećina ukupne jugoslovenske razmene obavlja se na tržištu SEV-a, zbog postojanja komplementarnosti privreda, blizine tržišta, određenog tradicionalizma, velikih apsorpcionih mogućnosti ovog tržišta, posebno u perspektivi i slično, i na kraju, ali veoma značajno, zbog razvoja socijalističkog društveno-ekonomskog sistema u zemljama istočne Evrope i Jugoslaviji.

Opredelili smo se za razradu ove teme zbog toga što se radi o razvoju socijalističkih i susednih zemalja i što saradnju samoupravne socijalističke

⁴⁾ Diskusije o robnoj proizvodnji i zakonu vrednosti u socijalizmu starije su od samog socijalističkog sistema. One su otpočele u socijalističkom pokretu XIX stoleća, a osnivači naučnog socijalizma dotakli su se ovog pitanja pri rešavanju raznih teorijskih problema (»Kritika gotskog programa«, i dr.). Videti: Vacić dr Aleksandar, Uzroci robne proizvodnje i socijalizmu, Beograd, 1966.

⁵⁾ Ovakva stvarnost socijalističke izgradnje bitno je uticala na ekonomsku misao gotovo u svim socijalističkim zemljama, te je u njoj dugi niz godina preovladavalo uverenje da su elementi robne privrede u socijalizmu ostatak kapitalističke prošlosti i da će oni nestati u onoj meri u kojoj materijalna baza socijalizma bude jačala. Iz ovoga proizlazi zaključak da je u suštini preovladavalo uverenje (koje nije uvek i eksplicitno formulisano) da se socijalistički sistem privrede mora zasnivati na »**naturalnom tipu privređivanja**« (podvukao B. I.), Dr Miladin Korać i dr Tihomir Vlaškalić, Politička ekonomija, Beograd, 1971., str. 136.

Jugoslavije sa njima, odnosno njihovom integracijom, smatramo veoma značajnom iz više razloga: zakonitosti i specifičnosti u razvoju socijalističkih zemalja, razvoj socijalizma kao društvenog sistema u svetu, ubrzaniji društveno-ekonomski razvoj, i sl. Pored toga, u našoj zemlji istraživanje uzroka formiranja i razvoja integracije socijalističkih zemalja, delovanje zakona vrednosti u tim uslovima i mogućnosti razvoja ekonomske saradnje sa socijalističkih zemalja, delovanje zakona vrednosti u tim uslovima i mogućnosti razvoja ekonomske saradnje sa socijalističkim zemljama, — nisu dovoljno razvijeni.⁶⁾

⁶⁾ »U našoj zemlji istraživanja istočnoevropskih zemalja nalaze se tek u početnom stadiju. (podvukao I. B.). Pored čitavog niza veoma značajnih političkih dokumenata u kojima se daju osnovni okviri jugoslovenskih gledanja na sadržaj odnosa između socijalističkih zemalja, znatno manje prostora bilo je do sada posvećeno istraživanju uvjeta nastanka istočnoevropskih zemalja, strukturi njihovih društava, činionicima koji djeluju na povezanost sa SSSR-om i formama njihovih međusobnih veza na međudržavnom planu.

U takvoj situaciji svaki pokušaj da se detaljnije prikažu odnosi između socijalističkih zemalja nužno mora sadržavati sve značajke pionirskog rada (podvukao I. B.), koji se zasniva prije svega na opsežnom korišćenju dostupnih službenih dokumenata, postojeće istočnoevropske i »zapadne sovjetološke literature«.

(Dr Radovan Vukadinović, Odnosi među evropskim socijalističkim državama — SEV i Varšavski ugovor, Zagreb. — Predgovor.).

Glava I

INTEGRACIONI PROCESI U SAVREMENOJ SVETSKOJ EKONOMIJI

1. UZROCI NASTANKA REGIONALNIH INTEGRACIJA U SAVREMENOM SVETU*)

Karakteristika savremenog sveta u posleratnom periodu (50-tih godina XX stoleća) je određeno povezivanje u političkim odnosima (zapadni i istočni blok, nesvrstane zemlje) i regionalno integrisanje u ekonomskim odnosima. Može se sa sigurnošću konstatovati da regionalne integracije¹⁾ postaju preokupacija sveta u posleratnom razdoblju²⁾ i da je to jedna od često razmatranih tema u svetskoj ekonomiji. Unatoč tome, mnoga pitanja teorije integracije ostala su do danas nerazjašnjena, posebno pitanje metoda i tehnike egzaktnog merenja efekata ekonomske integracije uopšte. Postoje samo procene opšte prirode zasnovane na različitim metodološkim pristupima.

Osnovni uzroci pojave regionalnih integracija su velike razlike u stepenu privredne razvijenosti, ratna razaranja, politička podela sveta, lokalni ratovi, situacija hladnog rata, ograničenost kapitalističkih produkcionih odnosa, protivurečnosti kapitalističkih i socijalističkih odnosa proizvodnje, i sl. To je derogiralo razvoj jedinstvenog svetskog tržišta i pravila tzv. zlatnog važenja. Međutim, postepenim razvojem nacionalnih privreda kada je dostignut određeni viši stepen razvijenosti javlja se potreba za jačanjem i širenjem tržišta radi efikasnijeg i bržeg razvoja. Ovo je dovelo do povezivanja većeg

*) Ovaj deo je u nešto izmenjenom obliku štampan u časopisu »Pregled«, br. 1/1973., u Sarajevu.

¹⁾ Pojmove »integracija« i »dezintegracija« uveo je u 19. stoleću H. Šencer kao pojmove u biologiji. To se smatra prvom primenom ovih pojmova u nauci uopšte.

F. Oopenhajmer (Oppenheimer) prvi ih upotrebljava u ekonomskoj nauci, u delu »Theorije der reinen und politischen Ökonomie«, objavljenom 1910. g. Kratak prikaz istorijata pojma »Integracija« dao je W. Röpke u svom radu »Integration und Desintegration der internationalen Wirtschaft«, u: Wirtschaftsfragen der reinen welt, Fritz Knapp Verlag, Frankfurt/M, 1957. str. 493.

Međutim, iako termin »integracija« nije, kako se vidi, sasvim novijeg datuma, on se u oblasti međunarodnih ekonomskih odnosa upotrebljava tek od 1928. godine. U ovoj oblasti prvi je M. Huber označio njime, u smislu procesa zgušnjavanja, delovanje sila koje utiču na udruživanje (sjednjanje) zemalja čime se relativizira njihov nacionalni suverenitet.

Videti: P. O. Streten, Economic Integration (2 und ed. Leyden, 1962., str. 14—17).

²⁾ Činjenica da se tendencije ka ekonomskoj integraciji javljaju i u kapitalističkim, i u socijalističkim, i u nerazvijenim zemljama, dovoljna je da ukaže na izvesnu zakonitost ove pojave u savremenim uslovima. (Podvukao I. B.).

Dr Ljubiša Adamović, Međunarodni ekonomski odnosi, savremene tendencije, izdanje Instituta za ekonomska istraživanja u Beogradu, 1970. godine, str. 36.

broja nacionalnih ekonomija — formiranja regionalnih integracija u svetu. Takav proces je u skladu i sa osnovnom Marksovom postavkom o neophodnosti slobodne trgovine radi ubrzanog razvoja privrede i društva (čuveni Marksov govor u Brislu).

Težište ekonomske politike zemalja u novim uslovima postaje ne spoljna, već unutrašnja ravnoteža, ubrzani privredni razvoj, puna zaposlenost faktora proizvodnje i porast životnog standarda. Rešenje novonastalih problema valjalo je tražiti na novim osnovama i našlo se u regionalnom povezivanju, intervencionizmu, protekcionizmu, fleksibilnim deviznim kursovima i sl.³⁾

Kvalitativna izmena teorije slobodne spoljne trgovine vrši se u trećoj deceniji ovog stoleća, kada su prvi svetski rat i velika ekonomska kriza proizrokovali dezintegraciju svetske privrede. Na liberalističkim osnovama, posebno tipa »laissez-faire« nisu se mogli rešavati postojeći problemi, niti odvijati spoljno-ekonomska saradnja, te je izlaz tražen u protekcionizmu, koji je kratkoročno mogao da daje i davao je zadovoljavajuće rezultate. Težište ekonomskih politika zemalja u novim uslovima postaje unutrašnja privredna ravnoteža, ubrzani privredni razvoj i zaposlenost faktora proizvodnje. Za realizaciju ovih ciljeva morale su se tražiti nove osnove. One su, naravno samo za kraći vremenski period, nađene u užem, regionalnom povezivanju, intervencionizmu u spoljnoj trgovini, fleksibilnim deviznim kursovima i sl.⁴⁾

Jače impulse integraciji dao je industrijski razvoj zemalja posle drugog svetskog rata, kao i pojava i jačanje socijalističkih zemalja i njihov uticaj na svetsku privredu i svetska zbivanja. Integracija zemalja u svetu prvo se pojavila između industrijski razvijenih zemalja zapadne Evrope, jer se tamo najviše manifestovao pritisak naraslih proizvodnih snaga i ekonomskih zakona

³⁾ Detaljnije o tome videti:

a) Dr Vladimir Pertot, *Ekonomika međunarodne razmene u uslovima intervencionizma*, »Reformator«, Zagreb, 1967.

b) Dr Zarko Mrkušić, O integraciji spoljnoekonomske teorije i svetske privrede kao simultanom procesu, »Međunarodni problemi«, br. 2/1972., str. 27.

c) »Jedinstvu svetske privrede na kapitalističkim osnovama čak i u onom skromnom obimu u kome je ono postojalo — zadat je jak udar tokom prvog svetskog rata i inflacije koja mu je sledila. Oporavljanje posle ovoga bilo je sasvim privremeno (1925—1929.), a od krize 1929—1932. nastaje nova faza u međunarodnoj razmeni roba i međunarodnom kretanju kapitala, koja je obeležena gotovo isto tako strogim ograničenjima kakva su postojala pre kapitalizma — u vreme Tjudora u ranom merkantilizmu«.

Dragoslav Avramović, Funkcija deviznog kursa u socijalističkoj privredi, »Ekonomist«, br. 3/1952, str. 28.

Videti i: W. Tawney: *Introduction to Classics of Social and Political Sciences*, London, 1925; Gutfried Haberler: *The Theory of International Trade*, London, 1936., str. 25.

⁴⁾ »Danas nema ni integracije spoljno-ekonomske teorije, ni integracije svetske privrede. Kapitalistički svet je u znaku oštih razlika u stepenu razvijenosti, socijalistički svet je uz to i u znaku razlika između centralno-planskih i tržišno-planskih ekonomija, a jedan i drugi je išaran regionalnim političkim i ekonomskim integracijama (podvukao I. B.). Teorija spoljne ekonomije i svetska privreda su u procesu dekompozicije. Međunarodni monetarni sistem zapao je u krizu. S druge strane, tehnološki progres sa zakonima ekonomije obima rada tendenciju integrisanja teorije i privrede. No, stanje i jedne i druge integracije ne samo što nije zadovoljavajuće, nego je krajnje nepovoljno i neodložno nameće traženje novih puteva«.

Dr Zarko Mrkušić, O integraciji spoljnoekonomske teorije i svetske privrede kao simultanom procesu, »Međunarodni problemi«, br. 2/1972., str. 27.

»Niko više ne polazi od svetskog tržišta k nacionalnoj privredi, nego obratno. Zato mislim da je realnije govoriti o kriterijumima efikasnosti nacionalnih privreda u njihovoj relaciji ka svetskoj privredi ...«

Ibid., str. 28.

Videti i: dr Vladimir Pertot, *Ekonomika međunarodne razmene u uslovima intervencionizma*, Zagreb, 1967;

Dr Ljubiša Adamović, *Međunarodni ekonomski odnosi*, op. cit. str. 36.

Bogdan Ilić, Monetarna kriza u svetu i njen uticaj na privredu naše zemlje, »Reforma«, br. 137/1971; Bogdan Ilić, Savremena kretanja u svetu i položaj Jugoslavije, »Reforma«, br. 153/1972.

na nacionalne okvire i najranije sazrela svest o potrebi i celishodnosti ekonomskog i političkog ujedinjavanja (već 1947. godine sedamnaest evropskih zemalja ujedinilo se u Evropsku organizaciju za ekonomsku saradnju — OEEC), koja je 1960. godine prerasla u Organizaciju za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD), jer su joj se priključile SAD i Kanada.⁵⁾

Izgleda da je stvaranje ove integracije prouzrokovalo »lančanu reakciju« stvaranja integracija u svetu.⁶⁾

Podsticaj integraciji dolazi i od strane istočnoevropskih socijalističkih zemalja. Proces integracije zahvatio ih je nešto kasnije, jer su posledice drugog svetskog rata bile daleko teže (računa se da je svega oko 30 odsto industrije u Zapadnoj Nemačkoj, koja se smatra najviše pogođenom zapadnoevropskom zemljom u drugom svetskom ratu, uništeno),⁷⁾ proizvodni kapaciteti slabije razvijeni, nisu primale ekonomsku pomoć od SAD kao zemlje Zapadne Evrope (»Maršalov plan«). To je iziskivalo i više vremena da bi se izvršila obnova ratom razorenih privreda socijalističkih zemalja istočne Evrope, da bi se manifestovao pritisak naraslih proizvodnih snaga i objektivnih ekonomskih zakona na nacionalne okvire u kojima se do tada obavljao proces raspodele i razmene proizvodnje i sazrela svest o potrebi čvršćeg ekonomskog i političkog povezivanja. Kod ovih zemalja pitanje »socijalističke međunarodne podele rada« predstavlja odlučujući faktor daljeg visokog privrednog rasta. Težište integracije u socijalističkim zemljama leži u koordinaciji nacionalnih planova, odnosno na alokaciji akumulacije sa aspekta »socijalističke međunarodne ekonomičnosti«. Ovim i teorija integracije dobiva svoj novi aspekt, pečat i sadržinu, tj. naglasak na ekonomsku sadržinu integracije.

Proces integracije odvija se, iako sa nešto manje intenziteta i čvrstine, i u nedovoljno razvijenom svetu — zemljama zaostalim u svom privrednom razvoju: Aziji, Africi i Južnoj Americi. Naime, tehnološki napredak industrijskih zemalja učinio je da tražnja za sirovinama iz agrarno sirovinskih zemalja raste daleko sporije od obima industrijske proizvodnje. Izmena strukture potrošnje utiče da i tražnja za prehrambenim proizvodima raste daleko sporije od porasta dohotka i broja stanovništva u razvijenim zemljama. Otuda su i nerazvijene zemlje morale da potraže novi izlaz u datim uslovima i nalaze ga u sopstvenoj industrijalizaciji, protekcionizmu i međunarodnoj integraciji. Ovo nameće potrebu izmene strukture proizvodnje i smanjenje ukupnih troškova, jer bi u protivnom razvoj u zatvorenoj regionalnoj celini bio vrlo neracionalan i skup, a izvoz vrlo neekonomičan i nerentabilan. Proizvodnja za izvoz postaje bitan faktor za postizanje minimuma ekonomičnosti (nužnost masovne i serijske proizvodnje radi pojeftinjenja iste), a time i za povezivanje, odnosno integraciju među zemljama. Suočene, takođe, s barijerama koje nameću druge integracione celine u svetu i po ugledu na njih, i ove zemlje počinju da se međusobno čvršće ekonomski i politički povezuju, zaštićuju i međusobno pomažu.

Kod ocene uzroka procesa integracija na međunarodnom planu, treba poći od toga, u koje svrhe dolazi do integrisanja.⁸⁾ Naime, stvaranje različitih integracionih grupacija u svetu (EEZ, EFTA, SEV), imalo je različite motive

⁵⁾ Videti: Dr Ljubiša Adamović, Međunarodni ekonomski odnosi, Beograd, 1970., str. 36.

⁶⁾ Dr Savka Gligorić, Međunarodni ekonomski odnosi (skripta), izd. Udruženja saveza studenata Ekonomskog fakulteta, Beograd, 1968., str. 307.

⁷⁾ Dr Lj. Adamović, Predavanje na Kolarčevom narodnom univerzitetu, marta 1972. godine.

⁸⁾ Dr Lj. Adamović, Međunarodni ekonomski odnosi, Beograd, 1970., str. 38.

ciljeve i pobude (za SEV se smatra da je formiran kao reakcija na Maršalovu pomoć zapadnoj Evropi, za EFTU — da je nastala kao protivteža Rimskom ugovoru »šestorice« 1957. godine). Iako se kao ekonomska neminovnost javlja potreba za stvaranjem većeg tržišta i sl., pri formiranju regionalnih integracija imali su udela i određeni politički interesi i ciljevi. Prema nekim autorima, politički motivi i ciljevi su u početku bili ispred ekonomskih, da bi kasnije ekonomski postali predominantni.⁹⁾

Proces integracije nije opšte povezivanje zemalja, već pre svega povezivanje zemalja koje su na približno istom nivou razvoja, sa istim ili sličnim društveno-ekonomskim i političkim sistemima i geografski bliskih teritorija. Ovo je bila opšta slika stanja u početku nastanka integracije koja danas evoluirala u smislu da obuhvata i geografski udaljenije zemlje (bivše kolonije zapadnoevropskih zemalja u EEZ, Kuba u SEV-u i sl.), da se u različitim oblicima vrši približavanje i saradnja integracionih celina (EEZ, SEV) i sl.

Objektivna strana procesa nastajanja regionalnih ekonomskih integracija u posleratnom periodu rezultat je, u krajnjem slučaju, naraslih potreba razvijenijih proizvodnih snaga i modernizovanih tehnoloških procesa, sa čim uporedo ide izmena privredne strukture i potreba za svesnim usmeravanjem privrednih tokova na bazi naučne spoznaje o delovanju ekonomskih zakona. »Tehnički napredak i sa tim u vezi sve veći razvitak društvene podela rada, kao i sve veće podruštvljavanje proizvodnje ne samo u nacionalnim već i u svetskim razmerama, naročito posle drugog svetskog rata, porušio je još više barijere koje su delile različite delove sveta. Taj proces se snažno odrazio na svetsku privredu, tako da ona danas, uprkos nacionalnim granicama i blokovskoj podeli sveta, čini jedno nedeljivo jedinstvo. Na toj osnovi dolazi sve više do izražaja i puniji razvitak svetskog tržišta. Svetska privreda i svetsko tržište se, istina u sadašnjoj fazi razvoja, uprkos snažnih integracionih kretanja, još uvek ispoljavaju (ali sve manje — primer carinske i ekonomske unije od 1. januara 1973. u EEZ-u, Kompleksni program u SEV-u i sl., primedba I.B.) samo kao integralne zajednice nacionalnih ekonomija, odnosno kao sistem nacionalnih nezavisnih ekonomija.«¹⁰⁾

Razvoj proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa danas u svetu¹¹⁾, zatim matematike, kibernetike, tehnike i drugih naučnih dostignuća, učinili su da

⁹⁾ »Otuda, bez obzira na argumente formalne logike i ekonomske teorije o prednostima većih, širih tržišta od nacionalnih i o prednostima proizvodnje u velikim serijama uz međunarodnu specijalizaciju i izvesnu smišljenu podelu rada, smatramo da je osnovni stimulans za formiranje Zajedničkog tržišta i Saveta za uzajamnu ekonomsku pomoć u osnovi bio političkog i vojno-strateškog karaktera i da je iz tih razloga, stvorene integracione okvire kasnije trebalo na određeni način »popuniti« ekonomskom sadržinom«. Dr Lj. Adamović Ibid., str. 37.

¹⁰⁾ Dr Žarko Bulajić, Savremeni privredni sistemi — Uvod u izučavanje i sovjetski privredni sistem (skripta), izd. Skriptarnica Saveza studenata Ekonomskog fakulteta, Beograd, 1971., str. 71.

¹¹⁾ »U razvoju svakog društva, pa i svijeta u cjelini, osnovno je razvoju nauke, tehnike, produktivnosti rada (tj. proizvodnih snaga). Taj se proces izražava kao nužno podruštvljenje rada (shvaćeno kao uska isprepletenost i zavisnost svih radova u društvu i svijetu) što je sa svoje strane značajan faktor i za pobjedu socijalizma u svjetskim razmjerama i za međusobno povezivanje svijeta u ekonomsku cijelinu (stvaranje svjetske ekonomike) i za koegzistenciju i suradnju među narodima, što se sve danas pokazuje kao neminovnost. Bitan je faktor kod toga i univerzalnost nauke, tehnike, saznanja i informacija. Ta univerzalnost ne proističe, kako to neki jednostrano ocjenjuju, samo iz nekih altruističkih razloga, već prvenstveno iz ekonomskih. Masovna produkcija i visoka produktivnost rada traže podruštvljenje proizvodnje, koje se u stvari odvija putem tržišta, njegovog širenja i to u dubinu i u širinu (Lenjin). Čitav se proces odvija tako što velika preduzeća imaju neophodnu potrebu za tržištem, što je širenje tržišta funkcija širenja proizvodnje. Kroz to se onda širi i nauka, tehnika, tehnologija, primjena, nužno se razvija naučno-tehnička suradnja. To je po našem mišljenju nužan okvir za shvatanje današnjeg svijeta. Taj je svijet, kako to u životu često biva, veoma kontradiktoran: od nužne suradnje i uzajamnosti do antagonizma i isključivosti. Ta dva suprotna pola se međusobno, međutim, ne isključuju, već se, kolikogod to bilo paradoksalno, dopunjuju. Jer, otvaranje suvremenih lokalnih tržišta nije ništa drugo nego jedno (bezumno), ali ipak nužno širenje tržišta. U tom smislu svijet je takođe univerzalan, ali i kontradiktoran«. — Dr Bogdan Cosić, Jugoslavija i ekonomske integracije u Evropi, »Naše teme«, br. 5/1971., str. 803. i 804.